

Vývoj geografického rozmístění obyvatelstva v Česku po roce 2000: post-transformační tendence?

MARTIN HAMPL¹, JAN MÜLLER²

¹ Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, Česko (Charles University, Faculty of Science, Department of Social Geography and Regional Development, Prague, Czechia)

² e-mail: j.mueller.t@gmail.com

ABSTRACT Development of geographical distribution of the population in Czechia after 2000: post-transformation tendencies? – The change of the societal system after 1989 is fundamentally reflected in the geographical distribution of the economy and settlement. The transformations were dramatic in the last decade of the 20th century, both in the redistribution of the economy and in the qualitative re-evaluation of hierarchy of centers and metropolitan areas. After 2000, the deepening of geographic differentiation was considerably reduced, but it became complex in nature: following the radical changes economic distribution there was also an increased differentiation in the development of the population. In this sense, it is possible to distinguish the period of the 1990s as a transformation period in its narrower concept; and, after 2000 post-transformation period, as a period with a limited range of transformations – but with a longer-term developmental orientation.

KEY WORDS transformation and post-transformation processes – social and territorial differentiation – metropolitan and non-metropolitan areas – conditional factors of geographical differentiation

HAMPL, M., MÜLLER, J. (2019): Vývoj geografického rozmístění obyvatelstva v Česku po roce 2000: post-transformační tendence? *Geografie*, 124, 4, 385–409.

Do redakce došlo v září 2018, přijato do tisku v dubnu 2019.

1. Úvod

Zásadní společenské změny realizované po roce 1989 byly převážně ukončeny během jednoho desetiletí. Plně to platí pro sféru politiky a ekonomiky, avšak jen částečně pro proměny sociokulturních poměrů. Zejména společenské postoje lidí se utvářejí dlouhodobě, vykazují značnou setrvačnost a jejich podstatné změny často přinášejí až generační posuny. Obdobně je tomu u geografického uspořádání společnosti, neboť podmíněnosti rozmístění obyvatelstva i ekonomických aktivit jsou jen dlouhodobě a omezeně měnitelné v důsledku významného vlivu přírodních podmínek (naleziště surovin, kvalita půd apod.) a také investiční náročnosti rozvoje sociální a zejména technické infrastruktury. Složitost vývoje geografické organizace společnosti je výjimečná i z dalších důvodů. Regiony i sídla jsou komplexními systémy, v jejichž rámci jsou integrovány různé typy aktivit, jejichž vývojová proměnlivost je odlišná. Je tedy zřejmé, že obsahové i časové vymezení transformačních procesů nemůže být určeno jednoznačně a že složitost těchto procesů navozuje nutně relativizaci jejich pojetí. Přesto je oprávněné přijmout zjednodušující koncept, který by odlišil období klíčových společenských přeměn a období následných doprovodných a přizpůsobovacích změn. V prvním případě je vhodné přijmout označení „transformace“ (transformace v užším a podstatném slova smyslu) a v případě druhém označení „post-transformační změny/procesy“. V podmínkách Česka lze časově ztotožňovat první období s 90. léty minulého století a období druhé s vývojem po roce 2000 až do současnosti, resp. blízké budoucnosti.

Názorným dokladem výše uvedeného rozlišení je časový nástup i rozsah změn v geografické redistribuci ekonomiky a obyvatelstva po roce 1989. Zatímco hospodářské poměry se změnily velmi rychle a v krátkém časovém úseku, změny v orientaci migračních pohybů obyvatelstva byly opožděné, pozvolné, ale dlouhodoběji orientované (Čermák, Hampl, Müller 2009; Hampl 2005; Hampl, Marada 2016). Jestliže v období 1991–2001 došlo ke změnám v podílech krajů na Česku (Praha byla spojena se Středočeským krajem) pouze o 0,6 % v případě obyvatelstva, pak v případě počtu obsazených pracovních příležitostí to bylo 5,2 % a v případě HDP dokonce 15,8 %. Obdobné změny v letech 2001–2011 byly výrazně odlišné: 3,0 % u obyvatelstva, 3,6 % u pracovních příležitostí a 4,0 % u HDP (Hampl, Marada 2016, tab. 7). Navzdory problematické vypovídací schopnosti ukazatelů „počet pracovních příležitostí“ (neúplnost údajů zejména o směrech vyjížděky za prací v cenzech 2001 a 2011) a zvláště HDP (viz i Chlad 1998), je naprosto zřejmé, že skutečně dramatické změny se odehrály pouze v rozmístění ekonomiky a pouze v prvním desetiletí, v dekádě „pravé transformace“. Přitom velký rozdíl v dynamice změn v distribuci HDP na jedné straně a pracovních příležitostí na straně druhé dokládá vyšší vliv mzdového přehodnocení ekonomických aktivit, než samotné změny v růstu/úbytku pracovních míst. Ilustrací uvedeného jsou údaje pro hlavní město: podíl Prahy na počtu pracovních příležitostí v Česku se v letech 1991–2001

zvýšil z 13,6 % na 15,5 %, tj. o necelých 14 %, ale mzdová úroveň v relaci k celému Česku vzrostla téměř o 32 % (proti celostátnímu průměru ze 107,9 % na 142,1 %).

Ekonomická transformace měla nepochybně rozhodující vliv na vytvoření nové geografické diferenciaci Česka z hlediska atraktivity/úspěšnosti regionů i jejich center. Jedním z citlivých indikátorů této diferenciaci se stal i „nový jev“, tj. nezaměstnanost (viz např. Tomeš, Hampl 1999). Podobné vzorce prostorové diferenciaci vykazují vývojové dynamiky u mezd nebo celkové ekonomické výkonnosti (např. Hampl 2005). Výrazné zvýšení územních rozdílů v ekonomických i sociálních poměrech v průběhu 90. let minulého století bylo ovšem po roce 2000 relativně stabilizováno a v některých ohledech dokonce zmírňováno, a to zejména v současných letech ekonomické prosperity a nízké nezaměstnanosti. Je tedy otevřenou otázkou, zda současný vývoj je, resp. bude orientován spíše na reprodukci nebo i další růst vytvořených nerovnoměrností, nebo na jejich snižování, a tedy konvergenčně (Blažek, Csank 2007). Otázkou je i zachování významu hlavních geografických podmínek vytvořené a eventuálně dále vytvářené sociogeografické diferenciaci: jednak regionální a sídelní hierarchie a jednak makropolitická atraktivita (zjednodušeně řečeno poloha „vůči Bavorsku“ ve smyslu západovýchodního gradientu a „vůči Praze“ jakožto nejpřitažlivějšího centra i východiska rozvojových impulzů). Navazující otázkou je konečně i zachování hlavní územní polarizace ve specifických podmínkách Česka: superdominance Prahy proti problémovosti „pánevních“ metropolitních areálů (podrobněji viz Hampl 2005).

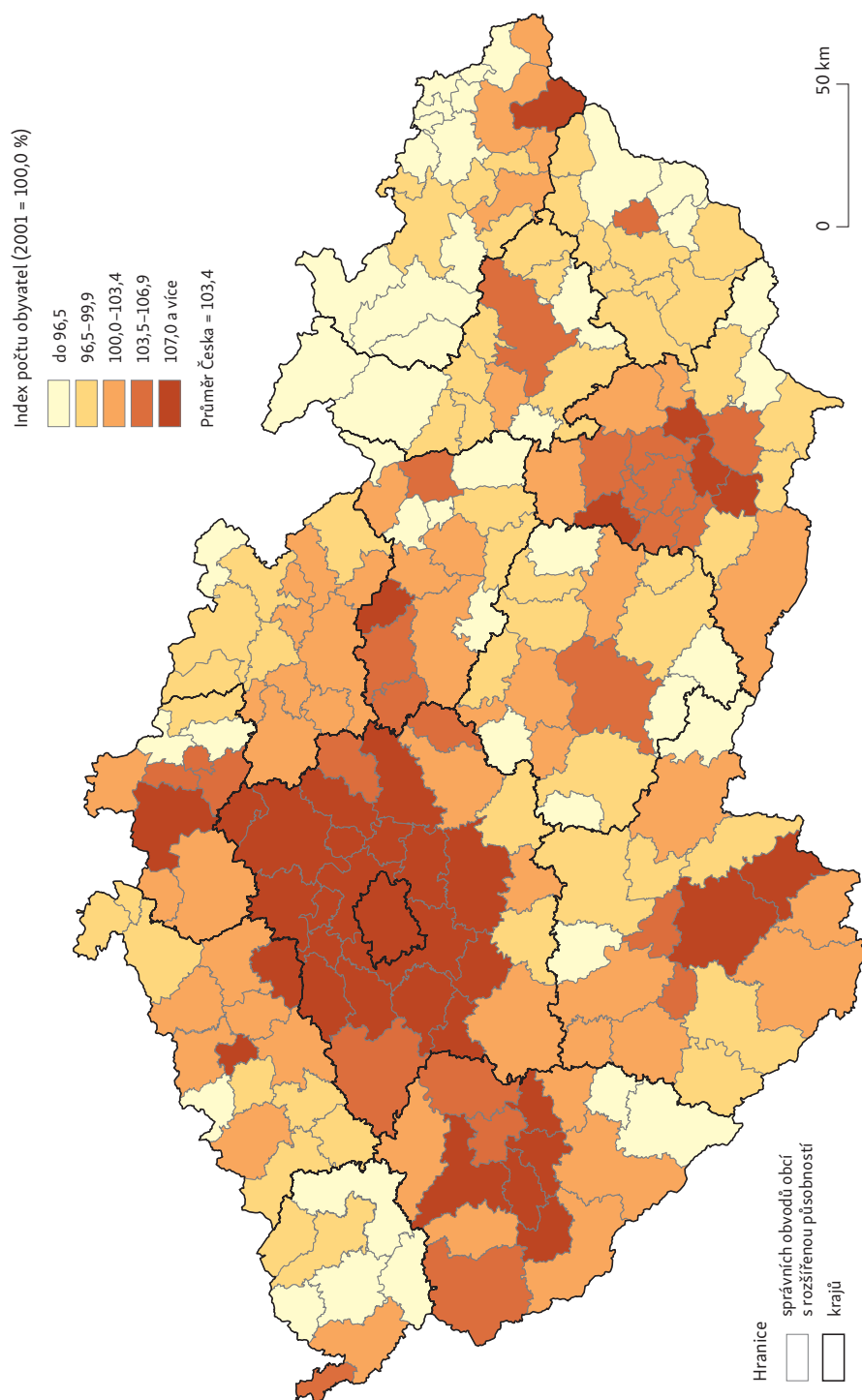
Jestliže byly výrazné ekonomické a následně socioekonomické změny v podstatě realizovány do roku 2000, pak u distribuce obyvatelstva dochází k dynamizaci vývoje až po tomto roce. Nejvýznamnější změny přináší proces suburbanizace, jehož intenzita se postupně zvyšovala a obsahově rozšiřovala (ve smyslu nástupu i nerezidenčních forem suburbanizace). Tématika suburbanizace byla zkoumána v kontextu s proměnou měst, jejich center i celých metropolitních areálů a z hlediska rozsahu publikačních aktivit byla patrně v české sociogeografické literatuře dominující. Na tomto místě je vhodné odkázat alespoň na dva sborníky studií tohoto zaměření – Sýkora ed. (2002) a Ouředníček, Špačková, Novák (2013). Suburbanizace je v současnosti intenzitou i rozsahem nejdůležitějším procesem ve vývoji osídlení, je ale jen dílčí částí tohoto vývoje. Širší rámec tohoto vývoje představuje proces metropolizační a ten je opět jen součástí – byť klíčovou – vývoje regionálního. Studium suburbanizace proto úzce navazuje na další témata, resp. je v průniku těchto témat. Jedná se především o syntetické/komplexní problémy jako je sociogeografická regionalizace (Hampl, Müller 1996; Hampl 2005; Hampl, Marada 2015; Halás, Klapka 2010; Halás, Klapka, Tonev 2015; Sýkora, Mulíček 2009) a s tím související vývoj územního uspořádání migračních a dojížděkových procesů.

Cílem tohoto příspěvku je analýza vývojových tendencí v systému osídlení Česka po roce 2000 až do let 2016–2017 a jejich porovnání v prvé a v polovině druhé

dekády. Zároveň je zvýšená pozornost věnována i diferenciaci nemetropolitních prostorů, kterým v celostátních hodnoceních nebyla přisuzována dostatečná důležitost. Těmto otázkám je věnována následující část sledování. Ve třetí části příspěvku je pak přednostně hodnocen vztah mezi současným populačním a ekonomickým vývojem na úrovni makroregionální diferenciace Česka, tj. na úrovni krajů i historických zemí. Snahou zde je postižení klíčových tendencí v jejich „generalizované“ úrovni (celkové změny obyvatelstva a ekonomiky, územní makrodiferenciace) a zařazení specifik vývoje Česka do obecnější koncepce polarizovaného územního vývoje a návaznosti divergenčních a konvergenčních procesů ve smyslu teorie Friedmanna (1966) a jeho následovníků. Sledování pochopitelně navazuje na předchozí výzkum autorů, jehož výsledky v řadě ohledů předurčily nejen teoretické a metodologické přístupy studia, ale i výběr témat empirických hodnocení.

2. Diferenciace populačního vývoje podle typů metropolitních a nemetropolitních prostorů

Prvotní představy o územní diferenciaci vývoje obyvatelstva podává kartogram (obr. 1), zachycující dynamiku populačních změn za období 2001–2017 podle upravených obvodů obcí s rozšířenou působností (ORP). Úpravy těchto obvodů směřovaly ke zvýšení jejich organičnosti/přirozenosti a týkaly se zejména zázemí velkoměst (podrobněji viz poznámky k tabulce 1). Takto upravené jednotky jsou relativní obdobou elementárních nodálních regionů a jsou proto vhodnými „stavebními kameny“ jak pro vymezení metropolitních areálů, tak pro specifikaci různých typů nemetropolitních prostorů (obr. 2). Kartografické vyjádření sice navozuje některá generalizující hodnocení – dominance středočeského prostoru, resp. osy Plzeň – Praha – Liberec, a tudíž i příznivější situaci v Čechách proti moravskoslezské části – nicméně převažujícím dojmem je mozaikovitě uspořádání sledované diferenciace. Ucelenější zhodnocení této diferenciace umožňuje teprve typologie/kategorizace výchozích jednotek a jejich souborů z hledisek kombinujících hodnocení jejich sídelní a regionální významnosti na jedné straně a polohové atraktivity na straně druhé. Na prvním místě se zde nabízí rozlišení metropolitních a ostatních/nemetropolitních prostorů, které vyjadřuje nejpodstatnější regionální i sídelní polarizaci geografického uspořádání společenských aktivit. Vymezení metropolitních areálů v Česku je v tomto sledování převzato z dřívější studie (Hampl, Marada 2016), v níž bylo specifikováno celkem 12 jednotek tohoto druhu. Vymezení areálů je možné všeobecně charakterizovat jako „široké“ (na rozdíl od pojetí v práci Ženka, Slach, Sopkuliak 2017), což je však v souladu s převládajícími přístupy v současnosti (viz např. Berry, Goheen, Goldstein 1969; Strubelt 2008 nebo dlouhodobě používaná metodika statistických institucí v USA i novější

Obr. 1 – Vývoj obyvatelstva v období 2001–2017. Poznámky a prameny – viz tab. 1.

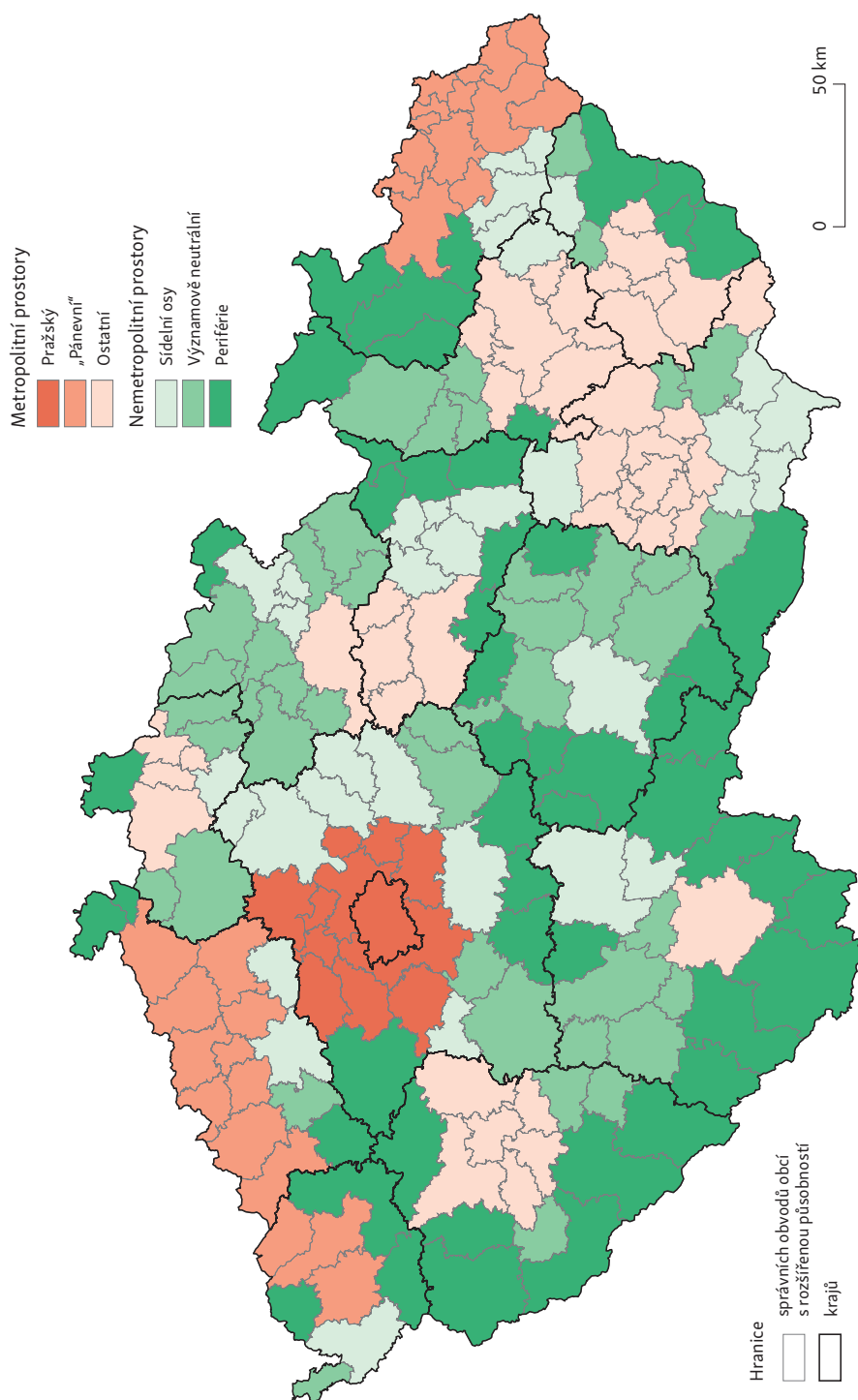
definice OECD, např. Brezzi, Veneri 2015). Dynamický metropolizační proces je v podstatě vyšším stadiem procesu urbanizačního a zahrnuje nejen suburbanizaci v jejím užším pojetí, ale i prostorově širší vztahové propojování významnějších a původně relativně autonomních center. Zvyšuje se tak jak počet, tak i územní rozsah metropolitních areálů – 12 těchto areálů zabírá v Česku téměř třetinu území státu a koncentruje přes 60 % obyvatelstva a zhruba dvě třetiny ekonomiky Česka. V západní Evropě, a natož v USA, jsou obdobné podíly ještě vyšší (pochopitelně s výjimkou podílů na území ve státech s nižší průměrnou hustotou osídlení).

Zvyšující se četnost, a především populační a ekonomická síla metropolitních areálů přirozeně vede k jejich rostoucí významové a rozvojové diferenciaci, která může někdy dokonce převážet nad klasickou polaritou metropolitní – nemetropolitní prostory. To platí i pro české poměry, neboť z hlediska významového i z hlediska vývojové dynamiky existuje řádový rozdíl již mezi hierarchicky nejvyšším pražským metropolitním areálem a areály ostatních metropolitních

Obr. 2 – Vymezení metropolitních a nemetropolitních prostorů. Typy prostorů – seznam středisek upravených obvodů ORP.

Metropolitní prostory: Pražský (Praha, Beroun, Český Brod, Kladno, Kralupy nad Vltavou, Lysá nad Labem, Mělník, Neratovice, Slaný). Pánevni: Karlovarský (Karlovy Vary, Ostrov, Sokolov). Mostecký (Most, Chomutov, Kadaň, Litvínov). Ústecký (Ústí nad Labem, Bílina, Děčín, Litoměřice, Lovosice, Teplice). Ostravský (Ostrava, Bílovec, Frýdek-Místek, Frýdlant nad Ostravicí, Jablunkov, Opava, Třinec). Ostatní: Českobudějovický (České Budějovice). Plzeňský (Plzeň, Blatná, Nýřany, Přeštice, Rokycany, Stod). Liberecký (Liberec, Jablonec nad Nisou, Tanvald). Hradecko-pardubický (Hradec Králové, Pardubice, Holic, Chrudim, Přelouč). Brněnský (Brno, Blansko, Ivančice, Slavkov u Brna, Tišnov, Vyškov, Židlochovice). Olomoucký (Olomouc, Lipník nad Bečvou, Litovel, Prostějov, Přerov, Šternberk). Zlínský (Zlín, Holešov, Kroměříž, Uherské Hradiště, Veselí nad Moravou, Vizovice).

Nemetropolitní prostory: Sídlní osy: Benešov, Hořovice, Kolín, Mladá Boleslav, Mnichovo Hradiště, Nymburk, Poděbrady, Soběslav, Tábor, Cheb, Louny, Roudnice nad Labem, Turnov, Jaroměř, Náchod, Nové Město nad Metují, Litomyšl, Svitavy, Ústí nad Orlicí, Vysoké Mýto, Jihlava, Boskovice, Břeclav, Hodonín, Hustopeče, Mikulov, Pohořelice, Hranice, Valašské Meziříčí, Frenštát pod Radhoštěm, Kopřivnice, Nový Jičín, Odry. Významově neutrální: Čáslav, Dobruška, Kutná Hora, Příbram, Blatná, Písek, Strakonice, Týn nad Vltavou, Vodňany, Horažďovice, Horšovský Týn, Nepomuk, Aš, Žatec, Česká Lípa, Jilemnice, Nový Bor, Semily, Dobruška, Dvůr Králové nad Labem, Hořice, Jičín, Kostelec nad Orlicí, Nová Paka, Nový Bydžov, Rychnov nad Kněžnou, Trutnov, Vrchlabí, Havlíčkův Brod, Náměšť nad Oslavou, Nové Město na Moravě, Třebíč, Velké Meziříčí, Žďár nad Sázavou, Bučovice, Kyjov, Moravský Krumlov, Mohelnice, Šumperk, Uničov, Zábřeh, Bystřice pod Hostýnem, Rožnov pod Radhoštěm. Periferní: Při bavorské a rakouské hranici: Český Krumlov, Dačice, Jindřichův Hradec, Kaplice, Prachatic, Trhové Sviny, Třeboň, Vimperk, Domažlice, Klatovy, Sušice, Tachov, Mariánské Lázně, Znojmo. Ostatní periferie: Rakovník, Sedlčany, Vlašim, Votice, Milevsko, Kralovice, Stříbro, Kraslice, Toužim, Podbořany, Rumburk, Frýdlant, Broumov, Hlinsko, Králupy, Lanškroun, Moravská Třebová, Polička, Žamberk, Bystřice nad Pernštejnem, Humpolec, Chotěboř, Moravské Budějovice, Pacov, Pelhřimov, Světlá nad Sázavou, Telč, Jeseník, Konice, Luhačovice, Uherský Brod, Valašské Klobouky, Vsetín, Bruntál, Krnov, Rýmařov, Vítkov.

Obr. 2 – Vymezení metropolitních a nemetropolitních prostorů.

center. Rozdíly jsou však i mezi ostatními areály, přičemž výrazně nepříznivý vývoj a problémy s konverzí ekonomiky mají čtyři „pánevni“ areály: Ostravský, Ústecký, Mostecký a Karlovarský (označení „pánevni“ je jistě zjednodušující, ale odpovídá někdejšímu významu tří hlavních uhelných pánví a navazujícímu těžkému průmyslu). Ve smyslu uvedeného se tedy nabízí rozlišení tří základních kategorií metropolitních areálů: pražského, „pánevni“ a „ostatních“.

Také nemetropolitní území je značně rozrůzněné z hlediska intenzity osídlení i rozvojových předpokladů. Nejlepší podmínky mají pochopitelně zóny mezi metropolitními areály, které byly v klasických teoriích regionálního rozvoje pojímány jako „rozvojové osy“ (např. Boudeville 1966). V souvislosti s územní expanzí metropolitních areálů se rozsah rozvojových, resp. sídelních os může zmenšovat, mohou se však formovat i osy nové. V Česku se setkáme s oběma typy. V prvním případě se jedná o osy/zóny utvářené dlouhodobě mezi hlavními centry Čech (osa Plzeň – Praha – Liberec a Ústí nad Labem – Praha – Hradec Králové a Pardubice) a Moravy (Brno – Přerov – Ostrava a Olomouc – Kroměříž – Zlín – Uherské Hradiště) a konečně i mezi Hradcem Králové + Pardubicemi a Brnem. V druhém případě se jedná o dosud nevyvinuté sídelní osy, jejichž rozvojový potenciál je podložen především existencí významných dopravních spojení, doplněných lokalizací větších měst mezi příslušnými cílovými metropolitními jádry: osa Praha – (Tábor) – České Budějovice a osa Praha – (Jihlava) – Brno, která je však velmi dlouhá a prochází převážně slabě osídleným územím (proto byly do kategorie sídelních os zařazeny pouze obvody Benešova a Jihlavy; naopak u osy Praha – České Budějovice byl vyloučen nevýznamný obvod Votic). Poslední skupina obvodů hodnocených jako součást sídelních os je určena polohou na důležitých mezinárodních komunikacích, vycházejících z Česka (Cheb, Náchod, Břeclav apod.).

Soubor zbývajících nemetropolitních obvodů je rozsáhlý a dostatečně heterogenní, takže jeho ztotožnění s tradiční kategorií „periferie“ by bylo značně zjednodušující. Mnoho těchto obvodů lze hodnotit jako území relativně stabilizované sídelně i ekonomicky, jako území významově a polohově neutrální. V tomto smyslu je nezbytné zúžit kategorii periferních území jen na jednotky polohově marginální v úrovni celostátní (pohraniční obvody) i v úrovni krajské (tzv. vnitřní periferie – viz Musil, Müller 2008). V rámci takto určené kategorie „periferie“ je vzhledem ke specifickým poměrům Česka vhodné sekundárně rozlišovat obvody zvýhodněné sousedstvím s rozvinutým zahraničím (obvody při hranicích Bavorska a Rakouska) a obvody zbývajících – tuto rozdílnost zpracovávaná data jasně potvrdila. Celkově budou tedy hodnoceny tři kategorie metropolitních prostorů (pražský, pánevni a ostatní) a tři kategorie prostorů nemetropolitních (sídelní osy, významově neutrální a periferní, které jsou dále členěny na zvýhodněné a ostatní) – viz obrázek 2.

Popsaná kategorizace metropolitních a zejména nemetropolitních prostorů je v řadě ohledů diskusní a při zařazování individuálních obvodů do těchto kategorií

nelze vyloučit částečný vliv subjektivity hodnocení. Je to důsledek složitosti a různorodosti podmíněností sledované diferenciace a odpovídající výrazné individuální variability obvodů i v rámci téže kategorie. Je zřejmé, že prostřednictvím určitého, byť komplexně koncipovaného hodnocení, není reálné zmíněnou předmětovou složitost a výraznou individualizaci jednotek všestranným způsobem analyzovat, natož vysvětlovat. Přesto je oprávněné považovat pro stanovení podstatných charakteristik regionální a sídelní makrostruktury národního systému rozlišení a zhodnocení šesti výše uvedených kategorií za postačující. Již pouhá posloupnost „dominantní metropolitní areál – ostatní metropolitní areály – (rozvojové) osy – ostatní prostory“ vyjadřuje nejpodstatnější znaky hierarchického významového územního uspořádání osídlení a ekonomiky. Nejdůležitější jednotky – metropolitní areály – byly přitom vymezeny a zhodnoceny z mnoha hledisek, a to i vývojově (blíže Hampl, Marada 2015, 2016). Specifikace kategorií nemetropolitních prostorů byla v první řadě odvozována od polohy (a dopravní infrastruktury) obvodů vůči významově rozlišeným metropolitním areálům, neboť obecně platí, že v závislosti na snižování hierarchického postavení jednotky se význam polohového faktoru zvyšuje. Seskupení obvodů do několika kategorií pochopitelně nepopírá jejich mimořádnou individuální variabilitu, ale umožňuje agregátní hodnocení geografické diferenciace a snad i nalezení pravidelností této diferenciace, byť pravidelností rámcového typu. Při sledování izolovaně hodnocených a územně nedostatečně velkých jednotek jsou možnosti generalizace velmi omezené. Ilustrací může být metodicky zajímavá studie Blažek, Netrdová (2009), orientovaná na „hledání“ rozvojových os v Česku, která ale nepřinesla přesvědčivé výsledky, nebo studie Ženka, Slach, Sopkuliak (2017) věnovaná typologii (nejen) nemetropolitních prostorů Česka, která však poskytuje spíše obecnou typologii endogenních ekonomických poměrů a navazujících strategií regionální politiky, než vlastní empirickou typologii obvodů ORP v Česku (v důsledku jejich výrazné vztahové otevřenosti).

Soubor charakteristik stavu a vývoje obyvatelstva podle výše uvedených kategorií podávají tabulky 1 a 2. Výběr a uspořádání dat je přizpůsobeno dvěma jednoduchým záměrům sledování: stanovení souvislostí mezi hierarchicky rozlišenými kategoriemi/typy a dynamikou populačního vývoje a zjištění eventuálních proměn v „uspořádání této dynamiky“ v letech 1991–2017, členěných do tří časových úseků. Výsledky hodnocení ale nepřinesly žádná nová významná zjištění. Převážně byly potvrzeny závěry dřívějších analýz nebo obecně formulované hypotézy o hierarchických podmíněnostech geografické diferenciace. V prvním případě se jedná o jasně prokazatelné zpoždění vývoje osídlení za vývojem ekonomiky a o nahrazení územně téměř nediferencovaného populačního vývoje v 90. letech minulého století vývojem poměrně významně diferencovaným po roce 2000. Obdobně byla potvrzena přetrvávající problémovost pánevních metropolitních areálů. Z nově zjištěných skutečností je možné zdůraznit relativní shodu nejen

Tab. 1 – Vývoj obyvatelstva podle základních typů metropolitních a nemetropolitních území

Typy územních jednotek	Území (km ²)	Počet obyvatel v tisících				Vývojové indexy				
		1991	2001	2011	2017	2001/ 1991	2011/ 2001	2017/ 2011	2017/ 1991	2017/ 2001
Metropolitní areály celkem	25 423	6 149	6 075	6 302	6 406	98,8	103,7	101,7	104,2	105,5
Pražský areál	3 975	1 714	1 685	1 867	1 970	98,3	110,8	105,5	114,9	116,9
Pánevní areály	7 728	1 879	1 859	1 837	1 807	99,0	98,8	98,4	96,2	97,2
Karlovarský	1 274	186	186	185	180	100,3	99,2	97,5	97,1	96,8
Mostecký	1 403	244	242	241	237	99,1	99,5	98,4	97,1	97,9
Ústecký	2 160	410	407	415	412	99,4	101,8	99,4	100,6	101,2
Ostravský	2 891	1 039	1 024	997	977	98,5	97,4	98,0	94,1	95,5
Ostatní areály	13 721	2 556	2 531	2 598	2 630	99,0	102,6	101,2	102,9	103,9
Česko-budějovický	924	144	148	154	159	102,4	104,3	103,2	110,2	107,6
Plzeňský	2 305	332	325	342	350	98,0	105,1	102,4	105,6	107,7
Liberecký	985	222	221	229	232	99,6	103,4	101,5	104,5	104,9
Hradecko-pardubický	2 304	391	387	396	400	99,0	102,2	101,0	102,3	103,3
Brněnský	2 583	680	670	699	713	98,5	104,4	102,0	105,0	106,5
Olomoucký	2 519	409	405	406	406	99,1	100,1	100,1	99,3	100,2
Zlínský	2 100	378	375	372	369	99,2	99,3	99,2	97,7	98,5
Nemetropolitní areály celkem	53 449	4 154	4 155	4 189	4 172	100,0	100,8	99,6	100,5	100,4
Sídelní osy	12 202	1 355	1 360	1 394	1 402	100,4	102,5	100,6	103,5	103,1
Významově neutrální prostory	16 011	1 361	1 359	1 365	1 359	99,9	100,4	99,6	99,9	100,0
Periferní prostory	25 237	1 438	1 435	1 430	1 411	99,8	99,6	98,6	98,1	98,3
Přihraníčí Bavorska a Rakouska	10 432	482	486	491	489	100,8	101,1	99,5	101,4	100,6
Ostatní periférie	14 804	956	950	939	922	99,4	98,9	98,2	96,5	97,1
Česko	78 872	10 302	10 230	10 491	10 579	99,3	102,5	100,8	102,7	103,4

v diferenciaci dynamiky populačního vývoje v první a v polovině druhé dekády tohoto století, ale i mírné prohloubení této diferenciace po roce 2011. Důsledkem je postupné zvyšování podílu metropolitních areálů na obyvatelstvu Česka (bez pánevních areálů): po nevýznamném poklesu v 90. letech ze 41,45 % na 41,21 %, došlo ke zvýšení v letech 2001–2011 ze 41,21 % na 42,56 % a k roku 2017 na 43,48 %. Nej důležitějším zjištěním je ovšem zřetelná závislost diferenciace populačních změn na hierarchickém rozrůznění kategorií/typů metropolitních a nemetropolitních prostorů – zejména při vyloučení specifické kategorie pánevních metropolitních areálů. Tato významná pravidelnost má ovšem – jak již bylo výše uvedeno – jen omezenou/rámcovou platnost pro celé soubory obvodů. Vnitřní variabilita těchto souborů je přitom vysoká. Variační rozpětí hodnot indexu populačních změn v letech 2001–2017 u souboru všech 190 obvodů činilo 69,4 (Rýmařov 90,0 – Lysá nad Labem 159,4), při vyloučení extrémního případu Lysé nad Labem bylo ale zásadně sníženo na 35,5 (Rýmařov 90,0 – Beroun 125,5), což nebylo výrazně více než činila variační rozpětí v rámci jednotlivých kategorií obvodů (17,4 u kategorie sídelní

Tab. 1 – Vývoj obyvatelstva podle základních typů metropolitních a nemetropolitních území

Poznámky: Popis a zdůvodnění použité kategorizace metropolitních a nemetropolitních procesů je předmětem textové části. Základními hodnotenými jednotkami při vymezování obou typů prostorů byly spádové obvody obcí s rozšířenou působností (obvody ORP), které byly ovšem upraveny v zájmu zvýšení jejich organičnosti. Zejména se jedná o spojení velkoměst a jejich zázemí a dále o připojení velmi malých jednotek k jednotkám sousedním: Praha + Černošice, Brandýs nad Labem-Stará Boleslav, Říčany; Rumburk + Varnsdorf; Jablonec nad Nisou + Železný Brod; Ústí nad Orlicí + Česká Třebová; Brno + Kuřim, Rosice, Šlapanice; Zlín + Otrokovice; Opava + Kravaře; Ostrava + Bohumín, Havířov, Hlučín, Karviná, Orlová; Třinec + Český Těšín. V jediném případě byl obvod rozdělen – z Karlovarska bylo vyčleněno Toužimsko (obvody obcí s pověřeným obecním úřadem Toužim a Žlutice a Vojenský újezd Hradiště). Celkem se jedná o 190 jednotek.

Prameny: Příslušná sčítání obyvatelstva (1991, 2001, 2011) a průběžná evidence obyvatelstva (1. 1. 2017) ČSÚ Praha. Vymezení metropolitních areálů viz Hampl, Marada (2016).

Tab. 2 – Proměna geografické distribuce obyvatelstva v období 1991–2001 a 2001–2017

Typy územních jednotek (počet obvodů)	Průměrný počet obyv./km²	Podíl na obyv. Česka (%)				Vývojové indexy	
		1991	2001	2011	2017	2001/ 1991	2017/ 2001
Metropolitní areály:							
Pražský areál (9)	496	16,64	16,47	17,80	18,62	98,3	116,9
Pánevní (20)	234	18,24	18,17	17,51	17,08	99,0	97,2
Ostatní (34)	192	24,81	24,74	24,76	24,86	99,0	103,9
Nemetropolitní areály:							
Sídelní osy (33)	115	13,16	13,30	13,29	13,26	100,4	103,1
Významově neutrální (43)	85	13,21	13,29	13,01	12,85	99,9	100,0
Periferní (51)	56	13,96	14,03	13,63	13,33	99,8	98,3

Poznámky a prameny – viz tab. 1.

Tab. 3 – Změny polarity jádro–zázemí v makroregionech Česka v letech 2001–2017

Podíl jader na obyvatelstvu makroregionů (upravených krajů) v %					
Makroregion	2001	2017	Makroregion	2001	2017
Pražský	73,52	75,20	Pardubický	47,76	49,09
Českobudějovický	23,64	24,89	Jihlavský	18,83	19,65
Plzeňský	59,08	60,55	Brněnský	61,20	62,54
Karlovarský	61,16	60,70	Olomoucký	62,93	64,05
Ústecký	49,67	50,19	Zlínský	59,00	59,39
Liberecký	51,65	52,67	Ostravský	80,91	80,78
Královéhradecký	26,17	26,48	„Průměrný“	51,96	52,78

Poznámky: Makroregiony jsou s výjimkou dvou úprav ztotožněny se současnými kraji a jsou proto označovány podle názvů krajských měst. Úpravy ve vymezení krajů se týkají jednak spojení Prahy se Středočeským krajem a jednak převedení obvodu Veselí nad Moravou (součást metropolitního areálu Zlína) z Jihomoravského kraje do Zlínského kraje. Jádra makroregionů jsou ztotožněna s příslušnými metropolitními areály. V ústeckém makroregionu je však za jádro posuzován pouze ústecký metropolitní areál, východočeský areál je pak rozdělen na královéhradeckou a pardubickou část. V případě kraje Vysočina je vzhledem k neexistenci metropolitního areálu hodnocen jako jádro obvod Jihlavy. Tzv. „průměrný“ makroregion je charakterizován prostým (neváženým) průměrem 13 sledovaných makroregionů.

Prameny – viz tab. 1.

osy až 27,6 u kategorie ostatních metropolitních areálů). Tuto variabilitu je proto nezbytné zkoumat z dalších hledisek, z hledisek postihujících specifika územních jednotek, jejich endogenní poměry. Nicméně je vhodné uvést, že variační rozpětí mezi kategoriemi/typy bylo 19,7 (pánevni areály 97,2 – pražský areál 116,9), a bylo tedy obdobné jako v rámci jednotlivých kategorií, přičemž četnost jednotek byla významně odlišná (6 kategorií, ale průměrně 32,5 obvodů v kategorii). V tomto smyslu navozuje hierarchické rozlišení kategorií alespoň částečnou uspořádanost do variability individuálních jednotek, neboť ji vyjadřují ve dvou úrovních: vnitroskupinové a meziskupinové.

Na závěr sledování územní diferenciaci vývoje (pouze) obyvatelstva je vhodné připojit alespoň jednoduché hodnocení změn ve vnitřní polarizaci menších regionálních celků, v tomto případě upravených krajů. Je nepochybné, že celostátně zachycená diferenciaci/kategorizace prostorů je v obecné podobě aplikovatelná i na měřítkově nižší jednotky, ovšem jen při změně – zvýšení citlivost/podrobnosti – výchozích elementárních jednotek. Obvody ORP jsou pro tyto účely velké a jejich prostřednictvím lze proto blíže zhodnotit jen stupeň a změny v úrovni vnitřní polarity „jádro–zázemí“. Charakteristiky tohoto druhu pro 13 upravených krajů podává tabulka 3. Za jádra krajů byly považovány příslušné metropolitní areály (při vyloučení mosteckého a při ztotožnění jádra s obvodem Jihlavy v kraji Vysočina – podrobněji viz poznámky k tab. 3). Z údajů v tabulce je zřejmé pokračování – byť poměrně nevýrazné – koncentračních tendencí i v rámci jednotlivých krajů (výjimkou jsou pouze „problémové“ kraje Karlovarský a Moravskoslezský). Údaje také potvrzují dlouhodobě vytvářené rozdíly v úrovni urbanizace i metro-polizace dílčích oblastí.

3. Vývoj obyvatelstva a ekonomiky krajů

Hodnocení vývoje podle typově rozlišených územních prostorů přináší jen zprostředkovaně charakterizaci stavu a změn regionální diferenciace. I v případě významového uspořádání typů/kategorií je zohledněna v prvé řadě hierarchická organizace celého národního systému osídlení. Analýza vývoje regionální diferenciace v jejím užším pojetí musí být proto založena na sledování individualizovaných a sociogeograficky komplexních, vztahově relativně uzavřených jednotek. Pro celostátní úroveň, a tedy pro hodnocení makroregionální diferenciace Česka se pochopitelně jeví jako nejvhodnější jednotky kraje, resp. „upravené“ kraje (spojení Prahy a Středočeského kraje do relativně organického celku). Zásadním důvodem této volby je i skutečnost, že pouze pro krajskou úroveň jsou sledovány dostatečně reprezentativní agregátní ekonomické charakteristiky (regionální HDP stanovený ovšem tzv. postupem shora – dolů). Výsledky sociogeografické regionalizace k roku 2011 prokázaly v Čechách výrazné rozdíly mezi reálnými (přírozenými) regiony vyšších řádů a kraji v důsledku mimořádné atraktivity hlavního města, což je nezbytné zohlednit při následujících analýzách (zejména se jedná o dojížděku za prací mezi kraji). Naopak v moravskoslezském prostoru lze hovořit o podobnosti „reálného“ a krajského uspořádání. Základní údaje o stavu a vývoji od roku 1991 podávají tabulka 4 pro obyvatelstvo a tabulka 5 pro ekonomiku. V druhém případě jsou sledovány syntetické ekonomické charakteristiky dvojího druhu: ekonomický agregát, definovaný jako součin počtu osazených pracovních příležitostí a průměrných mezd (blíže Hampl 2005) a regionální HDP (blíže Chlad 1998 a materiály ČSÚ). Důvodem pro užití dvou ukazatelů je jednak absence odhadů HDP pro rok 1991 a jednak možnost ověření souhlasnosti výsledků k roku 2001 podle dvojí metodiky hodnocení velikosti regionální ekonomiky – je oprávněné konstatovat významnou podobnost ve velikosti stanovených podílů krajů na Česku a téměř shodnost v případě pořadí krajů podle ekonomické velikosti.

Již první pohled na data v tabulce 4 a 5 postačuje k potvrzení závěrů předchozí části a dříve zpracovaných studií. Výrazné změny v geografické distribuci ekonomiky v 90. letech minulého století a opožděné přizpůsobení vývoje obyvatelstva těmto změnám po roce 2000; výjimečná dominance Prahy, resp. středních Čech jak z hlediska významu, tak z hlediska růstové dynamiky aj. Teprve prostřednictvím srovnávání základních populačních a ekonomických charakteristik lze objasnit hlubší souvislosti a podmíněnosti vývoje jejich geografické diferenciace. Všeobecně zde platí, že primárně půjde o vysvětlení vývoje obyvatelstva po roce 2000 (závisle proměnná) ekonomickými faktory (nezávisle proměnná). Protože se jedná o územní uspořádání obou sledovaných jevů, musí být specifikovány i podmiňující faktory geografické, které jsou v řadě ohledů významově primární. Nejpodstatnějším faktorem je nepochybně hierarchické uspořádání sídelního/regionálního systému a poloha/postavení dílčích jednotek v tomto uspořádání (často se hovoří

Tab. 4 – Vývoj obyvatelstva krajů v letech 1991–2017

Kraj	Území (km ²)	Počet obyvatel v tisících				Vývojové indexy				
		1991	2001	2011	2017	2001/ 1991	2011/ 2001	2017/ 2011	2017/ 1991	2017/ 2001
Praha + Středočeský	11 425	2 327	2 292	2 505	2 619	98,5	109,3	104,6	112,6	114,3
Jihočeský	10 058	623	625	636	639	100,4	101,7	100,5	102,6	102,2
Plzeňský	7 649	558	551	571	579	98,6	103,8	101,3	103,6	105,1
Karlovarský	3 311	302	304	304	297	100,8	99,8	97,8	98,3	97,5
Ústecký	5 339	824	820	829	821	99,5	101,0	99,1	99,6	100,1
Liberecký	3 163	425	428	438	441	100,7	102,3	100,6	103,6	102,9
Královéhradecký	4 759	553	551	554	551	99,6	100,6	99,4	99,6	100,0
Pardubický	4 519	509	508	516	517	99,9	101,5	100,2	101,6	101,7
Vysočina	6 796	514	512	512	509	99,7	100,0	99,4	99,1	99,4
Jihomoravský	7 188	1 144	1 135	1 164	1 179	99,2	102,6	101,3	103,0	103,9
Olomoucký	5 272	647	644	639	634	99,5	99,2	99,2	97,9	98,5
Zlínský	3 963	597	595	590	584	99,7	99,1	99,0	97,8	98,1
Moravskoslezský	5 430	1 279	1 265	1 234	1 210	98,9	97,5	98,1	94,6	95,6
Česko	78 872	10 302	10 230	10 491	10 579	99,3	102,5	100,8	102,7	103,4

Poznámky a prameny – viz tab. 1.

Tab. 5 – Vývoj ekonomické diferenciacie krajů v letech 1991–2016

Kraj	Podíl na Česku v %				Relativní ekonomická úroveň (Česko = 100)				Index vývoje podílu na Česku	
	Ekonomický agregát		HDP		Ekonomický agregát		HDP		EA 2001/ 1991	HDP 2016/ 2001
	1991	2001	2001	2016	1991	2001	2001	2016		
Praha + Středočeský	24,4	31,9	34,0	36,6	108,0	142,2	151,7	148,3	130,6	107,6
Jihočeský	5,8	5,7	5,6	5,0	96,4	93,3	92,0	82,7	97,9	88,8
Plzeňský	5,3	5,2	5,1	5,1	97,0	96,5	93,9	93,5	98,8	101,0
Karlovarský	3,0	2,6	2,4	1,9	103,7	88,6	81,8	66,6	86,6	77,0
Ústecký	8,4	6,7	6,5	5,7	104,9	83,6	80,9	73,8	79,9	88,5
Liberecký	4,1	3,9	3,8	3,2	98,2	93,8	89,9	78,0	96,9	86,3
Královéhradecký	5,1	4,9	4,9	4,6	94,9	91,5	91,2	88,8	96,8	94,3
Pardubický	4,6	4,2	4,2	3,9	92,4	85,3	84,4	79,8	92,9	93,0
Vysočina	4,5	4,2	4,3	4,0	89,1	82,4	84,5	82,7	92,8	92,9
Jihomoravský	10,4	10,0	10,0	10,8	94,0	91,2	91,1	96,6	96,9	107,2
Olomoucký	5,8	5,1	4,9	4,6	92,2	82,2	78,0	76,8	89,3	94,5
Zlínský	5,4	5,0	4,8	4,8	93,1	86,6	82,1	86,6	93,3	100,3
Moravskoslezský	13,3	10,4	9,6	9,8	107,1	83,8	77,3	85,3	78,0	101,9

Poznámky: Ekonomický agregát je definován jako součin počtu pracovních příležitostí a průměrných mezd (podrobněji viz Hampl 2005). HDP – hrubý domácí produkt.

Prameny: Výsledky sčítání obyvatelstva 1991 a 2001, průběžné evidence vývoje obyvatelstva a ekonomiky krajů ČSÚ Praha, Hampl (2005).

o tzv. vertikální poloze). Potvrzením uvedeného byly jak výsledky předchozích studií (zejména pro období 1991–2001, viz Hampl 2005), tak i zjištění v předchozí části tohoto příspěvku – hierarchické rozlišení typů prostorů a odpovídající diferenciaci v růstu/úbytku obyvatelstva. Pro typově rozlišené prostory nejsou k dispozici potřebná ekonomická data a hodnocení krajů je pouze jednoúrovňové, takže lze postihnout vliv horizontální polohy, ale nikoliv polohy vertikální, alespoň nikoliv v jejím potřebném rozvedení. Nabízí se zde jen velmi zjednodušené vyjádření regionální/ krajské hierarchie: polarita střední Čechy – ostatní kraje, která odpovídá významové dominanci hierarchicky nejvyšší jednotky, hlavnímu městu s jeho zázemím. Navzdory této mimořádné redukci hierarchického principu „vysvětluje“ uvedená polarita ve specifických podmínkách Česka významově i rozsahově nejpodstatnější změny v geografické distribuci obyvatelstva a zejména ekonomiky. Složitost problematiky aktuálních vývojových tendencí vyžaduje více rozvedené a podrobnější hodnocení, a tedy i bližší analýzy diferenciaci „ostatních“ krajů, i když je tato diferenciaci významově sekundární. Protože se jedná o měřítkově jednoúrovňové sledování, je možné postihnout samotnou hierarchizaci jen parciálním způsobem, a to jako významově velikostní rozrůznění, resp. pořadí krajských center. Protože se jedná o jeden z podmiňujících faktorů transformačního i post-transformačního vývoje, je třeba určit významové pořadí krajských středisek k počátku sledovaného období, tj. k roku 1991 (vzhledem k tomu, že se jedná o největší města je jejich rozrůznění výrazné a vývojově jen omezeně měnitelné). Vhodný velikostní ukazatel je agregátního typu – tzv. komplexní funkční velikost (KfV), která je průměrem celostátních podílů střediska na obyvatelstvu, pracovních příležitostech a pracovních příležitostech v nevýrobní sféře (zdroj Hampl, Müller 1996 – včetně úprav vymezení středisek). V zájmu posílení kvalitativních hledisek hodnocení významu center byla hodnota KfV ještě vynásobena koeficientem relativního rozsahu nevýrobní sféry (poměr velikosti nevýrobní sféry a velikosti populační) – výsledné pořadí je uvedeno v poznámkách k tabulce 6.

Druhý významný geografický faktor, podmiňující vývoj diferenciaci, je faktor polohový v jeho obvyklém pojetí (horizontální poloha). I v tomto případě se ovšem uplatňuje hierarchický princip, neboť se jedná o polohu, resp. vzdálenost vůči významným centrům nebo regionům. V případě Česka měla a stále má hlavní úlohu vzdálenost jednak od vyspělého zahraničí (Bavorsko a Rakousko) a jednak od Prahy, jakožto dominantního celostátního centra. Obě polohové orientace se do značné míry doplňují ve smyslu formování západových polarit (event. polarit jihozápad – severovýchod). Z hlediska této „polohové atraktivity“ bylo přijato, byť s vědomím nutné subjektivity hodnocení, následující pořadí krajů: Praha + Středočeský kraj – Plzeňský kraj – Jihočeský kraj – Jihomoravský kraj – Karlovarský kraj (s ohledem na nedostatečnou dopravní infrastrukturu) – Ústecký kraj – Liberecký kraj – Královéhradecký kraj – Pardubický kraj – kraj Vysočina – Olomoucký kraj – Zlínský kraj – Moravskoslezský kraj. Stanovené pořadí je

Tab. 6 – Párové korelace pořadí podle vybraných charakteristik krajů

Ukazatel	1	2	3	4	5	6	7	8
1 Vývoj obyvatelstva v l. 2001–2017	×	0,165	0,775	0,505	0,846	0,264	0,791	0,495
2 Ekonomická úroveň 1991	0,700	×	0,330	0,088	0,033	0,055	0,423	0,412
3 Ekonomická úroveň 2001	0,800	0,917	×	0,538	0,896	0,121	0,819	0,341
4 Ekonomická úroveň 2016	0,433	0,300	0,450	×	0,698	0,835	0,319	0,654
5 Ekonomický vývoj 1991–2001	0,817	0,850	0,953	0,650	×	0,363	0,703	0,445
6 Ekonomický vývoj 2001–2016	0,100	-0,275	-0,100	0,650	0,150	×	0,099	0,747
7 Polohová atraktivita	0,933	0,750	0,900	0,483	0,900	0,017	×	0,483
8 Hierarchické postavení centra 1991	0,650	0,383	0,567	0,500	0,617	0,517	0,700	×

Poznámky: Kurzívou vytiskněné hodnoty Spearmanova koeficientu korelace pořadí převyšují hodnotu testování charakteristik pro zamítnutí nulové hypotézy s 95% mírou spolehlivosti. Údaje uvedené nad diagonálou se týkají souboru 13 krajů (při spojení Prahy a Středočeského kraje), údaje uvedené pod diagonálou se týkají souboru 9 krajů – byly vyloučeny extrémní případy jak z hlediska úspěšnosti ekonomického rozvoje (Praha + Středočeský kraj), tak z hlediska problémovosti/neúspěšnosti tohoto rozvoje (pánevni oblasti, resp. kraje Karlovarský, Ústecký a Moravskoslezský). Ekonomická úroveň a vývoj v l. 1991–2001 jsou hodnoceny podle ekonomického agregátu (EA), úroveň a vývoj 2001–2016 jsou hodnoceny podle HDP, úroveň k roku 2001 byla stanovena podle součtu hodnot EA/obyv. a HDP/obyv. Polohová atraktivita zohledňuje blízkost/dostupnost jednak Prahy jako dominujícího centra ve smyslu významovém i rozvojovém a jednak Bavorska a Rakouska jakožto nejrozvinutějších zahraničních sousedů a potencionálních východisek rozvojových impulzů. Stanovené pořadí je ovšem do značné míry subjektivní: 1. Praha + Středočeský kraj, 2. Plzeňský kraj, 3. Jihočeský kraj, 4. Jihomoravský kraj, 5. Karlovarský kraj, 6. Ústecký kraj, 7. Liberecký kraj, 8. Královéhradecký kraj, 9. Pardubický kraj, 10. Kraj Vysočina, 11. Olomoucký kraj, 12. Zlínský kraj, 13. Moravskoslezský kraj. Za problematické je nutno označit zejména stanovené postavení Karlovarska (navzdory výhodné lokalizaci byla zohledněna nedostatečná dopravní infrastruktura) a rozlišení krajů na 8. – 10. místě, jejichž polohové postavení je obdobné. Hierarchické postavení centra je charakterizováno komplexní funkční velikostí (průměr podílů na obyvatelstvu, pracovních příležitostech a pracovních příležitostech v nevýrobní sféře na Česku) vynásobenou relativním rozsahem terciérních a kvartérních aktivit (podíl na nevýrobní sféře dělený podílem na obyvatelstvu) středisek v roce 1991. Rezi denční, pracovní a obslužná velikost center je tedy ještě modifikována relativním zastoupením terciérních a kvartérních funkcí, což alespoň zjednodušeně vyjadřuje kvalitativní vyvinutost center. Vymezení některých center bylo upraveno připojením významnějších aglomerovaných obcí (např. Zlín + Otrokovice) – podrobněji viz Hampl, Müller (1996). Je nutno zdůraznit, že vzhledem k výrazné velikostní diferenciaci krajských center se jejich významové pořadí po roce 1991 měnilo jen nepodstatně. Pořadí je následující: Praha, Brno, Ostrava, Plzeň, České Budějovice, Olomouc, Hradec Králové, Ústí nad Labem, Pardubice, Liberec, Zlín, Karlovy Vary, Jihlava.

Prameny: viz tab. 1, 4 a 5 a Hampl, Müller (1996).

pochopitelně jen orientační charakteristikou, jejíž přesnější kvantitativní určení je přinejmenším obtížné – nabízejí se např. problematické konstrukce typu diferencovaného ocenění časové dostupnosti Prahy, Mnichova a Vídně z jednotlivých krajských měst. Pro zachycení základních souvislostí mezi zde sledovanými ukazateli je však uvedené pořadí a navazující stanovení párových korelací pořadí krajů postačující. Výhodou tohoto statistického hodnocení je i „potlačení“ významu silnějších jednotek (uvažuje se právě jen pořadí jednotek). Spearmanův koeficient

korelace pořadí byl spočítán pro 28 párů charakteristik, a to jednak u souboru 13 krajů a jednak u souboru 9 krajů (byly vyloučeny extrémy jak v pozitivním slova smyslu – středočeská oblast, tak v negativním slova smyslu – „pánevní“ kraje Moravskoslezský, Ústecký a Karlovarský). Výsledky shrnuje tab. 6. Hlavním záměrem těchto hodnocení je nalezení podmíněnosti dvou charakteristik: dynamiky vývoje obyvatelstva v letech 2001–2017 a ekonomické úrovně v roce 2016.

V případě vývoje obyvatelstva po roce 2000 potvrdily zjištěné korelace očekávané a možno říci i „kauzální“ zřetězení podmínek: polohová atraktivita – ekonomický vývoj 1991–2001 – ekonomická úroveň v roce 2001 – dynamika vývoje obyvatelstva v letech 2001–2017. Obdobný výsledek přineslo i sledování souboru 9 krajů, které navíc potvrdilo i významnější uplatnění hierarchického faktoru a jeho relativní souhlasnost s faktorem polohovým (u celého souboru krajů tato souhlasnost nebyla potvrzena především z důvodu rozdílů v postavení Ostravy – 3. nejvýznamnější centrum, ale nejnižší polohová atraktivita). Méně zřetelné jsou vztahy mezi charakteristikami, které podmínily ekonomickou úroveň krajů v roce 2016. Také v tomto případě lze sice alespoň naznačit „kauzální řetězec“, ale jednotlivé vazby, resp. návaznosti zde nejsou tak přesvědčivé: hierarchické postavení – (ekonomický vývoj 1991–2001 – ekonomická úroveň 2001) – ekonomický vývoj 2001–2016 – ekonomická úroveň 2016. Mezi 1. a 2. a mezi 1. a 3. článkem uvedeného řetězce nedosahovaly hodnoty koeficientu korelace pořadí dostatečné výše. Naopak podmíněnost polohovou atraktivitou u ekonomického vývoje 1991–2001 a dosažení úrovně k roku 2001 byla zřejmá. Ještě méně zřetelné jsou sledované vazby u souboru 9 krajů. Na rozdíl od vývoje obyvatelstva byl tedy vývoj geografické distribuce ekonomiky po roce 2000 složitěji podmíněn a orientace změn zde nebyla jednoznačná. Vysvětlení této skutečnosti je třeba spojit s ekonomickým vývojem v 90. letech minulého století. Během jednoho desetiletí došlo k dramatickému prohloubení ekonomické diferenciace jak ve všeobecném, tak i regionálním slova smyslu a zároveň k přeměně/přestavbě atraktivity ekonomických činností. Nově vytvořené regionálně ekonomické uspořádání bylo a nadále bude pravděpodobně spíše reprodukováno než měněno. Po roce 2000 proto zjišťujeme i určité, byť řádově zmírněné, pokračování tendencí z 90. let – další rozvoj velkých center, zejména Prahy – i určitý nástup alespoň parciálních konvergenčních procesů. Přesto je možné zdůraznit jednu významnější změnu, a to příznivější ekonomický vývoj moravskoslezské části než Čech po vyloučení středočeského prostoru. Zároveň platí, že v případě vývoje obyvatelstva je situace opačná (viz tab. 7).

Pokud jde o středočeskou oblast, byla její růstová tendence po roce 2000 zachována, ale z hlediska ekonomiky zásadně zpomalena. Důsledkem je relativní shoda v růstu populace a ekonomiky, a tudíž i relativní stabilizace ekonomické úrovně v rámci Česka (cca 150 % celostátní úrovně). Je to však právě dominantní pozice Prahy v Čechách, která podmínila výše zmíněný rozdíl ve vývoji „ostatních“

Tab. 7 – Makrodiferenciace Česka z hlediska populačního a ekonomického vývoje 1991–2017

Územní celky	Podíl na Česku v procentech										
	Obyvatelstvo			Ekonomický agregát		HDP		Ekonomický agregát / obyv. (Česko = 100)		HDP/obyv. (Česko = 100)	
	1991	2001	2017	1991	2001	2001	2016	1991	2001	2001	2016
Praha + Středočeský kraj	22,6	22,4	24,8	24,4	31,9	34,0	36,6	108,0	142,2	151,8	148,2
Ostatní Čechy	39,3	39,5	38,7	38,5	35,4	34,6	31,4	98,0	89,6	87,5	80,9
Čechy celkem	61,9	61,9	63,5	62,9	67,3	68,6	68,0	101,6	108,7	110,7	107,1
Morava + Slezsko	38,1	38,1	36,5	37,1	32,7	31,4	32,0	97,4	86,1	82,5	87,7

Poznámky: Vymezení Čech a Moravy se Slezskem je podle celých krajů s výjimkou kraje Vysočina, který byl rozdělen mezi oba útvary v poměru 1:1.

Prameny: viz tab. 1, 4 a 5.

Čech na jedné straně a moravskoslezského prostoru na straně druhé. Regionální spádovost k Praze je silná i za hranicemi Středočeského kraje a je dále zesilována atraktivitou dalších středočeských měst (zejména Mladá Boleslav). Podle výsledků cenzu v roce 2011 činilo saldo pohybu za prací mezi Prahou + Středočeským krajem a ostatními kraji Česka téměř 50 tisíc osob a s kraji v Čechách téměř 40 tisíc osob. Přitom velká část pracovní dojíždky nebyla směrově specifikována, resp. podchycena (bližší viz Hampl, Marada 2015) a její rozsah se po roce 2011 pravděpodobně dále zvýšil. Aktuálně lze proto odhadovat saldo pracovní dojíždky v rámci Čech na 75–100 tisíc osob, což znamená „odčerpání“ až 5 % pracovních zdrojů sousedních krajů (včetně Karlovarska) ve prospěch středočeské oblasti. To se pochopitelně významně promítá do snížení ekonomické úrovně těchto krajů, ale pozitivně do jejich migrační atraktivity, nebo do životní úrovně obyvatel (v porovnání s moravskoslezskou částí).

4. Závěrečná diskuse: obecnější smysl empirických zjištění

Společenské změny po roce 1989 významně ovlivnily i geografické uspořádání společenských aktivit. Geografická diferenciace se v průběhu 90. let minulého století dramaticky zvýšila a zároveň proměnila – byl posílen význam velkých center s progresivní ekonomickou strukturou, odpovídající potřebám post-industriální společnosti. Společenská transformace někdejších „západních“ socialistických zemí měla tedy dvojí efekt. Na jedné straně došlo k přechodu od totalitního systému s centrálním plánováním k systému demokratickému s tržní ekonomikou a na straně druhé k nástupu procesů vedoucích od industriální společnosti ke společnosti post-industriální. Přestože dynamika společenských změn byla pronikavější než dynamika změn sociogeografické diferenciace, byla i tato v podstatných

rysech realizována v první transformační dekádě. Jedná se v první řadě o vytvoření kvalitativně pozměněné hierarchické soustavy center, metropolitních areálů i ostatních prostorů výrazně diferencovaných z hlediska rozvojových předpokladů. Tato diferenciací předurčila orientaci dalšího vývoje, vývoje po roce 2000, a to speciálně u těch funkcí a procesů, jejichž proměnlivost je omezenější a časově náročnější – především geografická distribuce obyvatelstva a formování dojížděkových a zejména migračních vztahů. Zhruba desetileté zpoždění těchto změn nesnižuje jejich důležitost, ale jejich význam a intenzita je nepochybně řádově nižší než u ekonomických změn v 90. letech minulého století. Navíc je zde zřejmé, a v předchozím sledování empiricky potvrzená, podmíněnost vývoje po roce 2000 vývojem v předchozí dekádě. Z těchto důvodů bylo již v úvodní části odlišeno období transformace (90. léta) a období post-transformace (po roce 2000). V druhém období dochází k přizpůsobování vývoje méně flexibilních funkčních složek „nové“ hierarchii sociogeografického systému a zároveň k postupnému sladování průběhu všech základních tendencí v regionálním/sídelním vývoji. Dynamika změn je sice v post-transformačním období nižší, změny však mají komplexní povahu a dlouhodobější orientaci. Dokládá to plynulá návaznost a shodná orientace změn v první i v druhé (byť neukončené) dekádě po roce 2000 – viz hierarchicky uspořádaná diferenciací populačního vývoje podle kategorií/typů metropolitních a ostatních prostorů nebo relativní stabilizace, resp. reprodukce vytvořených nerovnoměrností v rozmístění ekonomiky. V tomto smyslu nedochází po divergenční (transformační) etapě vývoje sociogeografické diferenciací k etapě konvergenční v jejím pravém pojetí, nýbrž k další reprodukci dosažených zvýšených nerovnoměrností – viz především velikostní a významové rozrůznění metropolitních areálů. Proto také nelze zřetelně vymezit post-transformační období a následné období „normálního“, blíže již nespecifikovaného vývoje. Proti tomu ve vývoji sociální a ekonomické (a také geosociální) diferenciací docházelo k postupnému posilování konvergenčních tendencí již po roce 2000 – zmírňování rozdílů v úrovni mezd, nezaměstnanosti apod. Řádová odlišnost úrovně geografických a sociálních nerovnoměrností a jejich vývojových proměn zdůrazňovaná a diskutovaná v dřívějších pracích byla tedy opětovně potvrzena (viz např. Hampl 2005, 2014).

Za podstatné charakteristiky sociogeografické diferenciací je oprávněné považovat rozlišení kategorií/typů metropolitních a ostatních prostorů. Takto lze vyjádřit jak významovou hierarchizaci dílčích územních celků, tak i jejich předpoklady pro funkční specializaci a návazně i jejich rozvojový potenciál. Zvláštní zohlednění vyžaduje ovšem aktuální rozvojová problematika některých prostorů – v případě Česka především prostorů pánevních. Jejich příklad současně ukazuje na možné „poruchy“ vztahu velikostní diferenciací a rozvojového potenciálu územních jednotek. Při vyloučení pánevních metropolitních areálů z hierarchického uspořádání kategorií/typů prostorů jsou však podmíněnosti vývoje obyvatelstva tímto uspořádáním jednoznačné (viz tab. 1 a 2). Vzhledem k výše

konstatovanému sledování populačního a ekonomického vývoje je navíc možné přisuzovat dynamice populačního vývoje „komplexní“ vypovídací schopnost pro hodnocení celkového rozvoje územních celků.

Rozlišení základních kategorií/typů prostorů je nutné dále rozvádět: od podrobnějšího hodnocení sídelní a regionální hierarchie, přes specifikaci podmínek funkční specializace až po postižení individuálních podmínek a zdrojů územních jednotek. Všechna tato primárně geografická hodnocení mohou však vysvětlit a event. predikovat rozvojovou úspěšnost územních celků a odpovídajících komunit jen částečně. V zásadě se jedná o stanovení externích podmínek a předpokladů dalšího vývoje, které je nezbytné kombinovat s vnitřními zdroji společenského rozvoje, se zdroji převážně již nepodmíněnými geograficky (podnikatelské aktivity apod.). Mechanické oddělování faktorů geografických od faktorů jiných je pocho-pitelně chybné, resp. nemožné, neboť vzájemné prorůstání struktur a procesů ekonomických, sociálních, politických, ekologických či kulturních je současně naplňováním a vytvářením jejich geografického prostředí, je výrazem integrální povahy reality. Její složitost je mimořádná právě v případě studia environmentálních a společenských systémů a speciálně pak systémů sociogeografických, které jsou „umístěny“ v jejich průniku. Poznání těchto složitých systémů je nutně věcí interdisciplinárního výzkumu, zahrnujícího pochopitelně i geografické zkoumání. To je primárně zaměřeno na poznání pravidelností v diferenciaci (nejen společenské) reality, ale sekundárně i na postižení individuální variability sledovaných systémů, jak bylo v předchozím sledování alespoň parciálním způsobem prokázáno u růstové dynamiky obyvatelstva obvodů v rámci jednotlivých kategorií/typů prostorů. Vysvětlení této variability, na rozdíl od jejího pouhého zjištění, vyžaduje rovněž interdisciplinární studium stejně jako zhodnocení celkové úspěšnosti geosociálních a sociogeografických systémů.

Specifickým cílem poznání sociogeografické diferenciaci je, ve smyslu předchozích poznámek, zhodnocení externích podmínek – vnějšího prostředí – společenského vývoje. Uspořádání této diferenciaci je primárně určeno hierarchicky v souladu s významovým rozrůzněním zejména metropolitních areálů. Jako u každého individuálního systému má tato hierarchie i v případě Česka řadu, byť sekundárně významných zvláštností. Na prvním místě je nutné zdůraznit superdominantní postavení hlavního města a jeho metropolitního areálu, a to jak z velikostně-významového hlediska, tak i z hlediska růstové dynamiky (je zde koncentrována téměř jedna pětina obyvatelstva a téměř jedna třetina ekonomiky Česka a v letech 2001–2017 dosáhl nárůst obyvatelstva 82 % celostátního přírůstku). Důsledkem mimořádné atraktivity Prahy a jejího zázemí je výrazné ovlivnění regionálního uspořádání migračních a dojížděkových procesů v celostátním měřítku. Dokládá to především zásadní rozdíl v regionální a sídelní organizaci Čech na jedné straně a moravskoslezského prostoru na straně druhé. Regionální působnost krajských měst, resp. odpovídajících metropolitních areálů je v Čechách značně omezená

a jejich potenciální zázemí je postupně více a více spádově orientováno přímo k Praze (podrobněji viz Hampl, Marada 2015). Proti tomu je středisková působnost hlavních moravskoslezských center proporcionálně vyvinuta, avšak v důsledku vyšší přitažlivosti Prahy, a tím i celých Čech, jsou jejich regiony migračně ztrátové. Zjednodušeně lze tedy konstatovat, že síla Prahy se v moravskoslezském prostoru projevuje především migračními ztrátami, kdežto v Čechách především negativní bilancí dojížděky za prací v oblastech obklopujících střední Čechy. Mimořádnou střediskovou sílu Prahy a její omezující vliv na působnost dalších center v Čechách nelze hodnotit pouze negativně, neboť propojenost (napojenost) většiny velkých měst v Čechách s Prahou je v řadě ohledů zvýhodňuje (možnosti nejen výrobní kooperace). Stejně tak pracovní vyjížděka do středočeské oblasti přispívá ke zvýšení životní úrovně obyvatelstva (od Prahy) vzdálenějších oblastí, byť za cenu zvýšených dopravních nákladů a časových ztrát.

Navzdory velkým rozdílům v regionálním uspořádání Čech a moravskoslezské oblasti, je současná soustava metropolitních areálů dostatečně rozvinutá a funkční v obou částech státu. Přetrvávajícím problémem ovšem zůstává situace některých pánevních areálů. Zatímco u obou větších je vývojové zlepšení zřejmé, u karlovarského a mosteckého areálu je nadále populační i ekonomický vývoj výrazně podprůměrný. Oba tyto sousedící areály tak představují hlavní problémové území v rámci areálů metropolitních, a proto i specifický cíl regionální politiky státu: potřeba diverzifikace ekonomiky, posílení kvartérních aktivit a zásadního zlepšení (dobudování) dopravní infrastruktury. Proti tomu u ostravského areálu došlo k ekonomickému oživení a migrační ztrátovost zde, vzhledem k dosažené koncentraci obyvatelstva, nepředstavuje zásadní problém (po pražském areálu největší koncentrace v Česku). U areálu ústeckého se rovněž vývojová dynamika zvýšila, a to zejména díky polohovým výhodám (propojení na Prahu a na Sasko). Vedle žádoucího dokončení ekonomické konverze pánevních prostorů je oprávněné předpokládat alespoň do bližší budoucnosti reprodukci, či mírné prohloubení současné diferenciaci metropolitních areálů i jejich střediskové působnosti.

Pokud jde o vývoj nemetropolitních prostorů, je možné konstatovat, že v podmínkách Česka existují výrazně zaostávající oblasti, resp. periferie jen výjimečně. Pochopitelně zde dochází k úbytku obyvatelstva (kromě „sídelních os“), k problémům s dopravní obslužností či chybějící sociální infrastrukturou, ale to jsou trvalé a víceméně neodstranitelné nevýhody periferních prostorů. Přitom intenzita osídlení a hustota dopravních cest jsou v Česku i v nemetropolitních územích poměrně vysoké. I u kategorie „periferie“ je průměrný počet obyvatel na km² přes 50, přičemž méně zalidněné prostory jsou většinou polohově zvýhodněné (sousedí s Bavorskem nebo Rakouskem). Zhruba třetinu obyvatelstva nemetropolitních prostorů mají obvody kategorizované jako neutrální a třetinu obyvatelstva potenciální rozvojové obvody v sídelních osách. Značná část těchto obvodů bude navíc v blízké budoucnosti patrně pohlcena rozšiřujícími se metropolitními areály. Již

z pohledu na kartogram (obr. 1), zachycující vývoj obyvatelstva v letech 2001–2017, je zřejmé, že jedinou rozsáhlou problémovou oblastí v Česku je široce vymezené Jesenicko (včetně okresů Bruntál a částečně i Šumperk a Opava). V důsledku nepříznivé polohy a aktuálního stavu bude tato oblast vyžadovat zvýšené preference v rámci regionální politiky, podobně jako dříve zdůrazněné metropolitní areály karlovarský a mostecký. Pomoc „slabým oblastem“ je jistě oprávněná v každém demokratickém a sociálně orientovaném státě, vždy však bude otevřenou otázkou míra této pomoci. V řadě ohledů si však pomoc zaslouží i prosperující metropolitní areály, které jsou „tahouny“ společenského rozvoje a které jsou rozhodující pro úspěšný rozvoj celého státu. Potřebu pomoci tohoto druhu v případě Česka může na prvním místě zajistit rozsáhlá investiční činnost ve sféře dopravní (makro) infrastruktury. Ta je navíc zásadní i pro propojení se zahraničím, s integrací do evropského systému osídlení.

Literatura

- BERRY, B. J. L., GOHEEN, P. G., GOLDSTEIN, H. (1969): Metropolitan Area Definition: A reevaluation of Concept and Statistical Practise. US Bureau of the Census, Washington, D.C.
- BLAŽEK, J., CSANK, P. (2007): Nová fáze regionálního rozvoje v ČR? Sociologický časopis, 43, 5, 945–965.
- BLAŽEK, J., NETRDOVÁ, P. (2009): Can development axes be identified by socio-economic variables? The case of Czechia. Geografie, 114, 4, 245–262.
- BOUDEVILLE, J. R. (1966): Problems of Regional Economic Planning. Edinburg University Press, Edinburg.
- BREZZI, M., VENERI, P. (2015): Assessing Polycentric Urban Systems in the OECD: Country, Regional and Metropolitan Perspectives, European Planning Studies, 23, 6, 1128–1145.
- ČERMÁK, Z., HAMPL, M., MÜLLER, J. (2009): Současné tendence vývoje obyvatelstva metropolitních areálů v Česku: dochází k významnému obratu? Geografie, 114, 1, 37–51.
- FRIEDMANN, J. (1966): Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela. M. I. T. Press Cambridge, Cambridge, MA.
- HALÁS, M., KLAPKA, P. (2010): Regionalizace Česka z hlediska modelování prostorových interakcí. Geografie, 115, 2, 144–160.
- HALÁS, M., KLAPKA, P., TONEV, P. (2015): An alternative definition and use for the constraint function for rule-based methods of functional regionalisation. Environment and Planning A: Economy and Space, 47, 5, 1175–1191.
- HAMPL, M. (2005): Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext. Univerzita Karlova, Praha.
- HAMPL, M. (2014): Je nástup konvergenčních tendencí v diferenciaci globálního systému potvrzením obecných představ o vývoji územních a sociálních hierarchií? Geografie, 119, 1, 26–49.
- HAMPL, M., MARADA, M. (2015): Sociogeografická regionalizace Česka. Geografie, 120, 3, 397–421.
- HAMPL, M., MARADA, M. (2016): Metropolizace a regionální vývoj v Česku v transformačním období. Geografie, 121, 4, 566–590.

- HAMPL, M., MÜLLER, J. (1996): Komplexní organizace systému osídlení. In: Hampl, M. a kol.: Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Univerzita Karlova, Praha, 53–89.
- CHLAD, M. (1998): Regionalizace hrubého domácího produktu v České republice. *Statistika* 35, 6, 257–269.
- MUSIL, J., MÜLLER, J. (2008): Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze. *Sociologický časopis* 44, 2, 321–348.
- OUŘEDNÍČEK, M., ŠPAČKOVÁ, P., NOVÁK, J., ed. (2013): *Sub Urb: krajina, sídla a lidé*. Academia, Praha.
- STRUBELT, W. (2008): „Stadt und Land“ – The Relation between City and Countryside (Non-Urban Territories) The German Case – A German Case? In: Strubelt, W., Gorzelak, G. (eds.): *City and Region*. Budrich Uni Press Ltd., Opladen and Farmington Hills, 233–267.
- SÝKORA, L., ed. (2002): *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky. Ústav pro ekopolitiku*, Praha.
- SÝKORA, L., MULÍČEK, O. (2009): The micro-regional nature of functional urban areas (FUAs): lessons from the analysis of Czech urban and regional system. *Urban Research and Practise* 2, 3, 287–307.
- TOMEŠ, J., HAMPL, M. (1999): The development of regional differentiation in Eastern Central European countries during the transformation era. In: Hampl, M. et al.: *Geography of Societal Transformation in the Czech Republic*. Charles University of Prague, Prague, 131–151.
- ŽENKA, J., SLACH, O., SOPKULIAK, A. (2017): Typologie českých nemetropolitních regionů z hlediska faktorů, mechanismů a aktérů regionálního rozvoje. *Geografie*, 122, 3, 281–309.

SUMMARY

Development of geographical distribution of population in Czechia after 2000: post-transformation tendencies?

Basic societal changes after 1989 were realized during the 1990s: the transition from a totalitarian system with centrally managed economy to a democratic and market economy. These changes were clearly divergence-oriented and significantly deepened both social and regional differences. The dramatic growth of inequalities and the marked consistency of the development of social and territorial differentiation in the last decade of the 20th century entitles this period to be called a “transformation period”. However, after 2000 there is a significant difference between the developmental orientation of social and territorial differentiation. In the first case, it is possible to talk about the emergence of convergence tendencies, albeit a tendency with limited intensity, which at least slightly reduces the created social differences, including geosocial differences (GDP, wage or unemployment rate relative to the population of territorial units). On the other hand, for territorial differentiation in a narrower sense, when we relate GDP or population to the territorial extent of units, the growth of differentiation (concentration) after 2000 has slowed but has not changed its orientation. Moreover, the concentration orientation also became prevalent in the development of those functional subsystems whose geographical redistribution can be changed with more difficulty and in the longer term. First, this concerns the population, whose deployment in the 1990s remained nearly unchanged. After 2000, however, there is a delayed but relatively dynamic adaptation to the new economic conditions and

the corresponding qualitative (post-industrial) re-evaluation of the regional and settlement hierarchy. The result is the achievement of the complex nature of the concentration process and the achievement of the concordance in the development of territorial differentiation of both the economy and the population. In this sense, the post-2000 period can be referred to as “post-transformation period”.

These assessments can be empirically documented by the following characteristics of economic redistribution and of the population at least at the regional level (with the connection of Prague with the Central Bohemian Region), because the GDP figures are not monitored for smaller units. While in the transformation period (1991–2001) the changes in the share of population in the regions in Czechia were only 0.6%, similar changes in the economy were 15.8%. In the following post-transformation decade, the assessed shifts in shares in the economy were already significantly lower (4.0%), but they were already in line with the recovery of the concentration processes in the population (3.0%). The main conditional factors for the deepening of territorial differentiation were the regional and settlement hierarchy and the position attractiveness (both in terms of the West-East gradient and in terms of the accessibility of Prague as a dominant development pole). Despite the simplified presentation of the regional hierarchy – taking into consideration the polarity of Prague – the Central Bohemian Region against other regions of Czechia, this is illustrated by the following figures: in 1991–2016/17 the share of Central Bohemia in the national economy increased from 24.4% to 36.6% and in population from 22.6% to 24.8%. All other regions reduced their shares with a few insignificant exceptions. In the case of the economy, the South Moravian Region also increased its share (from 10.4% to 10.8%), and in the case of the population increases were in the South Moravian, Liberec and Plzeň Regions (from 20.6% to 20.8%).

A more detailed presentation of territorial differentiation of population development is offered by the categorization of metropolitan and other (non-metropolitan) areas. In total, six categories/types were identified, three of them within the metropolitan areas and three within the other areas. The first case represented the most significant and developmental polarity of the hierarchically superior unit – the metropolitan area of Prague – and economically problematic metropolitan areas with former domination of the mining and heavy industry – four basin areas. The remaining seven metropolitan areas with favorable development prospects were designated as “other metropolitan areas”. For predominantly rural areas, “settlement axes”, “areas with neutral importance”, and “peripheral areas” were specified (see Figure 2). In the categorization of metropolitan areas, in addition to their size, the qualitative structure of the economic base was evaluated, while the categorization of other areas was based mainly on the position towards the metropolitan areas. By excluding a specific category of basin areas, it is possible to hierarchically organize five categories in terms of significance and development potential: Prague Metropolitan Area – Other Metropolitan Areas – Settlement Axes – Areas with Neutral Importance – Peripheral Areas. This succession corresponds with the regularity in the differentiation of the dynamics of population changes, both in 2001–2011 and 2011–2017 (see Table 1 and 2). This demonstrates the significant application of the geographical hierarchy in the formation of the development potential of the territorial units, that is primarily in terms of their external conditions. There are more conditional factors of development. Therefore, there is considerable individual variability within each category (see Figure 1).

The second fundamental factor that determines the development of the socio-geographic differentiation is the position factor. During the transformation, Western-Eastern polarization (distance from Bavaria and also from Austria) was clearly applied in combination with the position towards Prague. The result was mainly the transformation delay of the Moravian-Silesian

area. In the post-transformation period, the influence of Prague increased, which was largely reflected in the new macro-regional arrangement of migration and commuting processes. The attractiveness of Prague and also of other Central Bohemian centers is realized in the frame of Bohemia as such not only regarding migration but also significantly in the case of commuting, whose balance between Central Bohemia and neighboring regions (including Karlovy Vary region) can currently be estimated at 75,000–100,000. As a result of the draining away of up to 5% of economically active persons from neighboring regions, their economic performance is decreasing – GDP per capita in these regions declined in 2001–2016 while in the Moravian and Silesian regions it increased (Table 6). However, this commuting positively influences the living standards of the population of “the rest of Bohemia” and indirectly increases its settlement attractiveness and stability. On the contrary, the Moravian-Silesian area is reduced by migration and its share in the state’s population is decreasing.

- Fig. 1 The development of the population in 2001–2017 in modified administrative district of municipalities with extended powers. In legend: Index of population numbers (2001 = 100.0%). Index for Czechia is 103.4.
- Fig. 2 The delimitation of metropolitan and non-metropolitan areas. In legend: Metropolitan areas – Prague, “Basin”, Other. Non-metropolitan areas – Settlement axes, Areas with neutral importance, Peripheries.